

Studie o Aristotelovi [1964]

Nakladatelství ČSAV se může vykázat novým vynikajícím edičním činem v oboru filosofie: dostali jsme právě do rukou více než čtyřsetstránkové dílo doc. dr. Jana Patočky „Aristoteles, jeho předchůdci a dědicové“. Autor knihy potvrdil hned v prvních poválečných semestrech své pedagogické činnosti na filosofické fakultě svou mimořádnou schopnost pronikat do duchovního a myšlenkového světa nejstarších řeckých filosofů a skripta jeho přednášek jsou dodnes asi tím nejcennějším, co u nás bylo od poslední války napsáno o antice. Patočkův skvělý interpretační talent se ovšem neomezil na antiku. Ještě na fakultě, než bylo jeho učitelské působení přerušeno, se ve svých přednáškách zabýval Hegelem a dovedl jej posluchačům přiblížit s velkou myslitelskou hloubkou. V následujících letech se mu po období nejistoty dostalo příležitosti k intenzivní práci na edici Komenského; z této doby pocházejí vynikající rozbor filosofických koncepcí našeho velikého myslitele, v nichž Patočka ukázal Komenského jako nejen pedagogického, nýbrž i filosofického klasika prvního řádu.

Všechny tyto a jiné momenty našly svůj výraz a funkci v nové Patočkově knize, která zdaleka nepojednává jen o Aristotelovi, ale v pozadí o celé naší myšlenkové a duchovní orientaci, o dějinných kořenech naší vzdělanosti a o historických předpokladech cílů a ideálů dnešní evropsky vzdělané části lidstva. Máme tu před sebou skvělé náčrty k pronikavému konceptu rozhodující linie světových myšlenkových dějin. Patočkova práce znovu ukazuje to, nač se u nás dost zapomínalo, totiž že vedle aktuální společenské podmíněnosti filosofických pojetí (kterou Patočka respektuje a předpokládá) je třeba pozorně sledovat dějinně významnou strukturu vzájemného navazování myšlenek, bez jehož vnitřní logiky by filosofie vůbec nemohla existovat jako filosofie.

V samém středu Patočkových zkoumání stojí problém změny či lépe pohybu/procesu. Autor hned na začátku připomíná, že nejde o otázky, které by měly pouze akademický význam, ale o otázky zásadní důležitosti pro osudy lidstva. Novověká matematická přírodověda založila své úspěchy na matematizaci pohybu. To byla cesta, na níž se člověk stal pánem přírody. Patočka ukazuje, že dříve, než se stala faktem, byla matematizace filosofickým problémem. V cestě jejímu uskutečnění stály jednak společenské podmínky, které až do vzniku kapitalismu nenutily člověka k stálé aplikaci vědění, ale také filosofické koncepce, které mezi pohybem/procesem a mezi matematickým traktováním přírody navrstvily překážku zprvu nezdolatelnou. O silném vlivu matematiky na myšlení ve starém Řecku svědčí již atomistika a pythagorejství. Teprve pozdní Platón však uplatnil ve své nauce poprvé systematický a úplně důsledný matematismus; vítězství matematizace bylo však vykoupeno platónským programem redukce jsoucna na stále neměnnější a stále obecnější

základy. Platón tak sice vytvořil matematický systém světa, ale v podstatě bez pohybu. Úkolu analyzovat sám pohyb/proces v jeho složky se chopil teprve Aristotelés. Jeho základní schéma (*hylé, sterésis, morfé*) mu sice umožnilo založit vědu o pohybu, ale v jádře bez matematiky. Aristotelův pohyb je z podstaty věci nematematizovatelný. A tak jde cesta vývoje problému pohybu/procesu od matematického systému světa, ale bez pohybu, přes soustavu světa, který je v nematematizovatelném pohybu/procesu, k matematické soustavě pohybů, které nejsou procesy, totiž k moderní mechanice, v níž upadly v zapomenutí také některé důležité a cenné problémy a koncepce. A právě k těmto koncepcím, které ovšem byly nepřímo spojeny s tím, co překáželo rozvoji matematické přírodovědy, zaměřuje Patočka svou i naši pozornost. V nejnovější době se ukazuje, že pojetí, které vedlo ke vzniku moderní matematické přírodovědy, již nepostačí a že je potřebí koncepce obsáhlejší a hlubší, schopné ovšem mechanický pohyb do sebe pojmout jako mezní případ. Patočka je přesvědčen, že v této situaci, kdy od Hegelových dob filosofie usiluje o pojmové uchopení ontologického pohybu, tj. pohybu vytvářejícího realitu zevnitř a tak budujícího jsoucno, se stává oddogmatizovaný Aristotelés opět aktuálním. Je jen třeba odlišit sám Aristotelův pokus o pojetí pohybu/procesu od jeho systému, od jeho metafysiky, kterou Patočka hodlá zahrnovat spíše do sféry omylů a předsudků, jež nejsou vlastní jen Aristotelovi, ale které tento myslitel sdílí s celou epochou, s mnoha následujícími staletími, a jichž se snad lidstvo dodnes nez bavilo úplně.

Patočka je přesvědčen, že i po rozkladu metafysického myšlení je možná kritická ontologie, která je s to se vyrovnat i s kontrolovanou a analyzovanou, tedy moderní zkušeností. Hegelovou zásluhou je, že objevil znovu pohyb jako základní pojem vší ontologie a že načrtl takové jeho rysy, které otvírají výhled na problematiku, jež je živá do dnešního dne: na problém ontologické analýzy pohybu vůbec a jeho různých podob zvlášť, na otázky jeho pramene, jeho vnitřní dynamiky, jeho vztahu k pojům počátku a konce, k pojmu dění a stavu aj. Úkolem dneška je podle Patočky vybudovat na troskách německé klasické filosofie takové asubjektivní pojetí pohybu a dění, kterému by pohyb byl opět – jako kdysi u Aristotela – tím, co buduje vnitřně samo jsoucno věcí, nikoli pouhou změnou na povrchu, nedotýkající se podstaty, a co dovoluje pochopit v jednotě bez abstraktnosti a násilí zároveň to nejelementárnější i nejvyšší, přírodu i člověka a společnost.

Může se zdát, že důraz na Aristotelovo pojetí pohybu/procesu vede k určitému přecenění toho aspektu aristotelského konceptu světa, a je možné, že vskutku přetěžuje jeho skutečnou funkci v Aristotelově systému. Také nelze mít za to, že by se Patočkovi již v těchto studiích podařilo přesvědčivě rozhodnout otázku, zda samotné ontologické struktury jsou u

Aristotela natolik odlučitelné od hrubé a naivní empirie, v jejíž společnosti se nutně musely vyskytnout, aby na ně i dnes bylo možno nějakým podstatným způsobem navázat. Pro Aristotela je pohyb něčím, co směřuje k trvalému, věčnému; v moderním pojetí je pohyb pochopen jako samo dynamické bytí. Rozumíme však přes tyto pochybnosti Patočkově myšlenice. Jestliže je možno opravdu oddělit Aristotelův projekt jak od původní hrubé empirie, tak od vlastních jeho pojmových prostředků – a opak vsutku nebyl prokázán –, bylo by možno na tento bod navázat v současné situaci, v níž myšlení stojí u konce vnitřních možností galileovské matematizace jsoucna. Ale je to možné?

Vedle centrálních studií, které se zabývají Aristotelovou filosofií a jejími předchůdci i nejbližšími kritiky, najdeme v Patočkově knize stati věnované Galileimu, Descartovi a Hegelovi, zejména však vynikající studii o Baconovi z Verulamumu, a posléze i dvě studie komeniologické. Všechny však více či méně úzce souvisejí s autorovým ústředním tématem. Základní, i když ovšem nikoli hlavní význam Patočkovy sbírky monografických studií spočívá v tom, že informuje interesovanou veřejnost a v lecčem i naše odborníky o stavu a úrovni současného světového bádání o Aristotelovi a antické filosofii vůbec. Přestože v nich autor tento úkol dalekosáhle přesahuje, stojí tato okolnost v našich po této stránce chudých poměrech jistě za zmínku. Forma publikace nese stopy obtíží provázejících pokus vtisknout pečeť velké koncepce do prostoru nezajištěného obecným povědomím spolehlivé úrovně; rovněž propedeutický zřetel docela zřejmě odváděl autora od provedení i po vnější stránce monumentálnějšího (a za to mu musíme být nepochybně vděční). Přesto bychom chtěli vyslovit naději, že vynikající rozvrhy, s nimiž jsme se při čtení díla setkávali téměř co krok, najdou i v budoucnu otevřené pole pro svou realizaci.

Studie o Aristotelovi

Přepis rkp. č. 10485 (4 str.)

Nakladatelství ČSAV se může vykázat novým vynikajícím edičním činem v oboru filosofie. Máme v rukou více než čtyřsetstránkové dílo doc. dr. Jana Patočky "Aristoteles, jeho předchůdci a dědicové", které vyšlo v květnu 1964. Autor knihy potvrdil hned v prvních poválečných semestrech své pedagogické činnosti na filosofické fakultě svou mimořádnou schopnost pronikat do duchovního a myšlenkového světa nejstarších řeckých filosofů; nesrovnatelně přednášel o presokraticích, Sókratovi, Platónovi a Aristotelovi. Skripta jeho přednášek jsou dodnes asi tím nejcenějším, co u nás bylo od poslední války napsáno o antice. Patočkův skvělý interpretační talent se ovšem neomezil na antiku. Ještě na fakultě, než bylo jeho učitelské působení přerušeno, se ve svých přednáškách zabýval Heglem, a dovedl jej posluchačům přiblížit s velikou myslitelskou hloubkou. V následujících letech se mu po období nejistoty dostalo příležitosti k intenzivní práci na edici Komenského; z této doby pocházejí vynikající rozbory filosofických koncepcí našeho velikého myslitele, v nichž Patočka ukázal Komenského nejen jako pedagogického, nýbrž i filosofického klasika prvního řádu.

Všechny tyto a mnohé ještě jiné momenty našly svůj výraz a funkci v nové Patočkově knize, která zdaleka nepojednává jen o Aristotelovi, ale v pozadí o celé naší myšlenkové a duchovní orientaci, o dějinných kořenech naší vzdělanosti a o historických předpokladech cílů a ideálů dnešní evropsky vzdělané části lidstva. Máme tu před sebou skvělé náčrty k pronikavému konceptu rozhodující linie světových myšlenkových dějin. Patočkova práce znovu ukazuje to, nač se u nás dost zapomínalo, totiž že vedle aktuální společenské podmíněnosti filosofických pojetí (kterou Patočka respektuje a předpokládá) je třeba pozorně sledovat dějinně významnou strukturu vzájemného navazování myšlenek, bez jehož vnitřní logiky by filosofie vůbec nemohla existovat jako filosofie.

V samém středu Patočkových zkoumání stojí problém změny či lépe pohybu/procesu. Autor hned na začátku připomíná, že nejde o otázky, které by měly pouze akademický význam, ale o otázky zásadní důležitosti pro osudy lidstva. Novověká matematická přírodověda založila své úspěchy na matematizaci pohybu. To byla cesta, na níž se člověk stal pánem přírody. Patočka ukazuje, že dříve, než se stala faktem, byla matematizace filosofickým problémem. V cestě k jejímu uskutečnění stály jednak společenské podmínky, které až do vzniku kapitalismu nenutily člověka k stálé aplikaci vědění, ale také filosofické koncepce, které mezi pohybem/procesem a mezi matematickým traktováním přírody navrstvily překážku zprvu nezdolatelnou. O silném vlivu matematiky na myšlení ve starém Řecku svědčí již atomistika a pythagorejství. Teprve pozdní Platón však uplatnil ve své nauce poprvé systematický a úplně důsledný matematismus; vítězství matematizace bylo však vykoupeno platónským programem redukce jsoucna na stále neměnnější a stále obecnější základy. Platón tak sice vytvořil matematický systém světa,

ale v podstatě bez pohybu. Úkolu analyzovat sám pohyb/proces v jeho složky se chopil teprve Aristotelés. Jeho základní schéma (hylé, steresis, morfé) mu sice umožnilo založit vědu o pohybu, ale v jádře bez matematiky. Aristotelický pohyb je z podstaty věci nematematizovatelný. A tak jde cesta vývoje problému pohybu/procesu od matematického systému světa, ale bez pohybu, přes soustavu světa, který je v nematematizovatelném pohybu/procesu, k matematické soustavě pohybů, které nejsou procesy, totiž k moderní mechanice, v níž upadly v zapomenutí také některé důležité a cenné problémy a koncepce. A právě k těmto koncepcím, které ovšem byly nepřímo spojeny s tím, co překáželo rozvoji matematické přírodovědy, zaměřuje Patočka svou i naši pozornost. V nejnovější době se ukazuje, že pojetí, které vedlo ke vzniku moderní matematické přírodovědy, již nepostačí a že je potřebí koncepce obsáhlejší a hlubší, schopné ovšem mechanický pohyb do sebe pojmout jako mezný případ. Patočka je přesvědčen, že v této situaci, kdy od Heglových dob filosofie usiluje o pojmové uchopení ontologického pohybu, tj. pohybu, vytvářejícího realitu zevnitř a tak budujícího jsoucno, se stává oddogmatizovaný Aristotelés opět aktuální. Je jen třeba odlišit sám Aristotelův pokus o pojetí pohybu/procesu od jeho systému, od jeho metafyziky, kterou Patočka hodlá zahrnovat spíše do sféry omylů a předsudků, jež nejsou vlastní jen Aristotelovi, ale které tento myslitel sdílí s celou epochou, s mnoha následujícími staletími, a jichž se snad lidstvo dodnes nezbavilo úplně.

Patočka je přesvědčen, že i po rozkladu metafyzického myšlení je možná kritická ontologie, která je s to se vyrovnat i s kontrolovanou a analyzovanou, tedy moderní zkušeností. Heglovou zásluhou je, že objevil znovu pohyb jako základní pojem vší ontologie a že načrtl takové jeho rysy, které otvírají výhled na problematiku, jež je živá do dnešního dne: na problém ontologické analýzy pohybu vůbec a jeho různých podob zvláště, na otázky jeho pramene, jeho vnitřní dynamiky, jeho vztahu k pojům počátku a konce, k pojmu dění a stavu aj. Úkolem dneška je podle Patočky vybudovat na troskách německé klasické filosofie takové asubjektivní pojetí pohybu a dění, kterému by pohyb byl opět - jako kdysi u Aristotela - tím, co buduje vnitřně samo jsoucno věcí, nikoli pouhou změnou na povrchu, nedotýkající se podstaty, a co dovoluje pochopit v jednotě bez abstraktnosti a násilí zároveň to nejelementárnější i nejvyšší, přírodu i člověka a společnost.

Důraz na Aristotelovo pojetí pohybu/procesu se může sice zdát poněkud přeceňovat aspekt aristotelského konceptu světa, a je možné, že vskutku přetěžuje jeho skutečnou funkci v Aristotelově systému. Také nelze mít za to, že by se Patočkovi již v těchto studiích podařilo přesvědčivě rozhodnout otázku, zda samotné ontologické struktury jsou u Aristotela natolik odlučitelné od hrubé a naivní empirie, v jejíž společnosti se nutně musely vyskytnout, aby na ně i dnes bylo možno nějakým podstatným způsobem navázat. Pro Aristotela je pohyb něčím, co směřuje k trvalému, věčnému; v moderním pojetí je pohyb pochopen jako samo dynamické bytí.

Rozumíme však přes tyto pochybnosti Patočkově myšlence. Jestliže je možno opravdu oddělit Aristotelův myšlenkový projekt jak od původní hrubé empirie, tak od vlastních jeho pojmových prostředků - a opak vskutku nebyl prokázán -, bylo by možno na tento bod navázat v současné situaci, v níž myšlení stojí u konce vnitřních možností galileovské matematizace jsoucna. Ale je to možné?

Vedle centrálních studií, které se zabývají Aristotelovou filosofií a jejími předchůdci i nejbližšími kritiky, najdeme v Patočkově knize stati, věnované Galileimu, Descartovi a Hegelovi, zejména však vynikající studii o Baconovi z Verulamou, a posléze i dvě studie komeniologické, všechny však více či méně úzce souvisící s autorovým ústředním tématem. Základní, i když ovšem nikoli hlavní význam Patočkovy sbírky monografických studií spočívá v tom, že informuje interesovanou veřejnost a v lecčem i naše odborníky o stavu a úrovni současného světového bádání o Aristotelovi a antické filosofii vůbec. Přestože v nich autor tento úkol dalekosáhle přesahuje, stojí tato okolnost v našich po této stránce chudých poměrech jistě za zmínku. Forma publikace nese stopy obtíží, provázejících pokus vtisknout pečeť velké koncepce do prostoru nezajištěného obecným povědomím spolehlivé úrovně; rovněž propedeutický zřetel docela zřejmě odváděl autora od provedení i po vnější stránce monumentálnějšího (a za to mu musíme být nepochybně vděční). Přesto bychom chtěli vyslovit svou naději, že vynikající rozvrhy, s nimiž jsme se při čtení díla setkávali téměř co krok, najdou i v budoucnu otevřené pole pro svou realizaci.

(Do redakce Plamene odevzdáno dne 28. 5. 1964.)

(Recenze knihy Jana Patočky: Aristoteles, jeho předchůdci a dědicové, Praha 1964.)